

פרק ה

צורתו של יסוד המזבח

הוא: "באחסנתיה יתבני מדבחא" (בנחלתו ייבנה המזבח), ולכן יש לבנות את המזבח אך ורק בחלקו של בנימין, ולא בחלקו של יהודה הצמוד אליו. לעומתו לוי סובר, שחסרון היסוד אינו חיסרון ממשי בבניין המזבח, ובכל צדי המזבח היה יסוד שבלט החוצה אמה, אלא כוונת הגמרא שאמרה שבקרבן הדרומית מזרחית לא היה יסוד היא שיסוד זה אינו מקודש לדמים, ולכן לא ניתן לזרוק עליו את דם הקרבנות. גם לוי למד זאת מברכת יעקב לבנימין, ולדעתו תרגום הפסוק הוא: "באחסנתיה יתבני מקדשא", כלומר שבנחלת בנימין ייבנה המקום המקודש לדמים.¹

הנפק"מ למחלוקת זו היא השאלה: האם מותר לבנות מזבח בחלקו של יהודה או לא? לרב הדבר אסור, ומזבח שייבנה בחלקו של יהודה אינו נקרא מזבח, ואילו לוי סובר שמזבח שייבנה בחלקו של יהודה נקרא מזבח לכל דיניו, חוץ מזריקת דמים שלא תוכל להיעשות בחלק זה.²

ב. מחלוקת תנאים: האם ירושלים התחלקה לשבטים?

נחלקו תנאים (יומא יב,א) האם ירושלים התחלקה לשבטים: חכמים סוברים שירושלים לא התחלקה לשבטים, ואילו רבי יהודה סובר שירושלים התחלקה לשבטים. הגמרא (שם) מביאה ברייתא האומרת שמקום המקדש התחלק בין יהודה לבנימין, כמקור לדעה שירושלים התחלקה לשבטים, והיא מביאה ברייתא אחרת האומרת שאין משכירין בתים בירושלים, כמקור לדעה שירושלים לא התחלקה לשבטים.

תוס' (שם ד"ה ירושלים) מתקשים: כיצד דברי הגמרא, שלקרבן הדרומית מזרחית של המזבח לא היה יסוד, עולים בקנה אחד עם הדעה שירושלים לא התחלקה לשבטים? והלוא אם ירושלים אכן

המזבח עשוי ארבעה חלקים: יסוד, סובב, מקום מערכה וקרנות. שלושת החלקים הראשונים מונחים אחד על גבי השני כמין מגדל: מקום המערכה, החלק העליון, מונח על הסובב, והסובב מונח על היסוד, אלא שהסובב בולט אמה מחוץ למקום המערכה בכל צד מצדי המזבח, ואילו היסוד, שהסובב מונח עליו, אינו בולט אל מחוץ לסובב בכל צדי המזבח.

בגמרא (זבחים נג,ב) נאמר שבקרבן הדרומית מזרחית של המזבח לא היה יסוד. הסיבה לכך היא שמקום זה נמצא בחלקו של שבט יהודה, ואילו המזבח צריך להיות בנוי כל כולו אך ורק בחלקו של שבט בנימין.

מדברי הגמרא לא ברור בדיוק מהי צורת היסוד. נושא זה יידון ויתברר בפרק זה.

א. מחלוקת אמוראים: האם היסוד הקיף את כל המזבח?

במשנה במידות (ג,א) נאמר: "והיסוד היה מהלך על פני כל הצפון ועל פני כל המערב, ואוכל בדרום אמה אחת ובמזרח אמה אחת". ונחלקו אמוראים (זבחים נד,א) האם כוונת המשנה ליסוד הממשי של המזבח, שלא הקיף את כל רוחות המזבח, או שכוונת המשנה לזריקת הדם על המזבח, דהיינו שלמרות שהיסוד הקיף את כל המזבח, דם הקרבנות נזרק אך ורק מעל היסוד שבצפון ובמערב המזבח, וכן מעל האמה יסוד שבדרום ובמזרח, ולא בחלקיו האחרים של היסוד.

רב סובר שחסרון היסוד הוא בבניין, כלומר זהו חיסרון ממשי, כך שהיסוד הבולט אמה מחוץ לסובב ומקיפו, לא מקיף את כל המזבח. לדעתו, תרגום הפסוק (בראשית מט,כז): "בְּבִנְיָמִן זָאב יִטְרֹף..."³,

1. התרגום יונתן מתרגם פסוק זה כך: "בארעא תשרי שכנת מרי עלמא ובאחסנתיה יתבני בית מוקדשא" ונראה פשוט מדבריו שכוונתו לבית המקדש, שכן כתב 'בית מוקדשא' - בית המקדש, ולא רק מקום המקודש לדמים. וכן נראה מדברי אונקלוס ותרגום ירושלמי שאמנם לא כתבו את המילה בית, אך מכלל דבריהם נראה שכוונתם לבית המקדש, עיין שם. דברים אלו עולים בקנה אחד עם סוגיית הגמרא בהמשך שמכריעה כרב, וכפי שפסקו הרמב"ם ושאר הראשונים, וכדלהלן.

2. תורת הקודש (ח"א סימן ל'). תורת הקודש שם מביא נפק"מ נוספת למחלוקת

ג. הלכה כרב

הרמב"ם פוסק כרב, שהיסוד לא הקיף את כל צדי המזבח, וזו לשונו (בית הבחירה ב,י): "יסוד המזבח לא היה מקיף מארבע רוחותיו כמו הסובב, אלא היה היסוד משוך כנגד כל רוח צפון ומערבי ואוכל בדרום אמה אחת ובמזרח אמה אחת וקרן דרומית מזרחית לא היה לה יסוד".

כך פסקו גם הסמ"ג (עשין קסג ורצ) והמאירי (יומא טו,ב ומידות פ"ג).

הכס"מ (שם) מסביר שהרמב"ם פסק כרב כי פשט המשנה במידות כמותו, שהרי בפשטות המשנה עוסקת ביסוד הממשי של המזבח ולא משמע ממנה שכוונתה אך ורק ליסוד המקודש לדמים.³

סיבה נוספת לפסוק כרב היא העובדה שהסתמא דגמרא בסוגיה זו פוסקת כמותו, שהרי בהמשך הסוגיה הגמרא מעמידה את הברייתא המתארת את אופן עשיית המזבח 'מביא מלבן ל"ב על ל"ב' וכו' שחותכים לבסוף אמת יסוד בדרום ובמזרח, כך ששם גדלו של המזבח הוא ל"א אמה בלבד. נמצא, שביסוד ממשי עסקינן ולא בכזה המקודש לדמים בלבד.

לדעת 'הר המוריה' (שם), הרמב"ם פסק כרב, כיון שלדעתו מחלוקת רב ולוי אינה תלויה במחלוקת התנאים בדבר חלוקת ירושלים לשבטים, והרמב"ם סובר שבחלקו של יהודה אין יסוד, מדין 'הכל בכתב' (כתוס' שהבאנו לעיל), והכוונה היא ליסוד ממשי ולא ליסוד שאינו מקודש לדמים. כן משמע מהתרגום הכותב: 'באחסנתיה יתבני מדבחא', כלומר מזבח ממש, ולא רק מקום המקודש לדמים.

שיטת תוס' בנושא אינה ברורה, שכן מצד אחד תוס' ביומא (יב,א) כתבו, כאמור לעיל, שצורת היסוד נקבעה מדין 'הכל בכתב', כשברור שהמדובר הוא על יסוד חסר, כדעת רב. מאידך, מתוס' בזבחים (סב, ד"ה שיתין) משמע שתוס' פוסקים כלוי, לאחר שהגמרא שם מקשה על המשנה במידות (הא) האומרת שאורך המזבח והכבש הם שישים ושתיים אמה, מהגמרא שאומרת שאורך המזבח והכבש יחדיו הם שישים וארבע אמה? מה שיכול להיות רק אם למזבח יש יסוד בדרום?! אלא, שהגמרא שם מתרצת: "נמצא פורח אמה על יסוד ואמה על סובב", מה שיכול להתפרש, שהכבש פורח מעל מקום היסוד, והסובב, ולכן אין מגמרא זו קושיה הכרחית על רב.

לא התחלקה בין השבטים, מדוע לא לעשות יסוד המקיף את כל רוחות המזבח!?

תוס' מתרצים שדין צורת היסוד, שאינו מקיף את כל רוחות המזבח, מקורו בדין 'הכל בכתב מיד ה' עלי השכיל'. כלומר, צורת היסוד אינה תלויה בשאלת מיקום המזבח וחלוקת ירושלים לשבטים, אלא צורה זו נקבעה כהלכה למשה מסיני.

יש להעיר, שתוס' היו יכולים לתרץ קושייתם ולומר שחכמים סוברים כלוי. כלומר, מכיוון שירושלים לא התחלקה לשבטים אז אכן היסוד מקיף את כל צדי המזבח, ולפי זה המחלוקת בין רב ללוי תלויה במחלוקת בין חכמים לרבי יהודה אם ירושלים נתחלקה לשבטים או לא. תוס' לא תירצו כך, וייתכן שהסיבה לכך היא, שלדעתם הלכה כחכמים, וירושלים לא התחלקה לשבטים, ומאידך הלכה כרב במחלוקתו עם לוי, והיסוד לא הקיף את כל המזבח. לפיכך הם בחרו לתרץ את קושייתם כפי שתרצוה, באופן ששתי הדעות האלו תעלינה יחדיו.

יש להביא ראיה נוספת שתוס' סוברים כרב ולא כלוי מתוס' בזבחים (נד,א ד"ה רב). תוס' שם מקשים על רב מהברייתא ביומא (יב,א): "רצועה היתה יוצאת מחלקו של יהודה ונכנסת לחלקו של בנימין ובה היה מזבח בנוי..."⁴, שממנה עולה, לכאורה, שהיה יסוד בחלקו של יהודה. למרות קושייה זו תוס' אינם דוחים את דעת רב, אלא הם מתייחסים לדברי הברייתא כ'וקצת קשה', ולא יותר מכך.

בציור נראית העזרה כפי חלוקתה לבנימין ויהודה. החלק הצבוע בחום שייך לשבט יהודה ואילו החלק הצבוע בכחול שייך לשבט בנימין. המזבח, כאמור לעיל, נמצא בשטח של שבט בנימין.

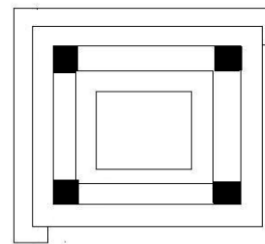
3. אולם דברים אלו אינם מוכרחים כלל, שכן שפרכת שיירי הדם שונה מזריקת הדם על המזבח, ואין בדין זה עניין שקשור בדיני קדושת המזבח.

3. בספר 'דרך הקודש' עמוד ט כתב, שפשט המשנה במידות כלוי, שכן המשנה בהמשך מדברת על הקרן מערבית דרומית שלתוכה שופכים את שיירי הדם, ואם כן המשנה עוסקת ביסוד המקודש לדמים ולא במבנהו הפיסי של היסוד.

ד. צורתו המדויקת של היסוד

במשנה במידות (ג,א) נאמר: "והיסוד היה מהלך על פני כל הצפון ועל פני כל המערב ואוכל בדרום אמה אחת ובמזרח אמה אחת". נחלקו ראשונים ואחרונים כיצד לפרש משנה זו:

א. הרא"ש והגר"א (שם) סוברים, שאמת היסוד האוכלת בדרום ובמזרח מקיפה את הסובב. נמצא, שבשטח הדרומי והמזרחי שמסביב למזבח יש בפועל שתי אמות בכל צד: אחת מהן היא המשך של היסוד הצפוני והמערבי, והשנייה היא האמה הצמודה לה, והיא מקיפה במקצת את הסובב. בשיטה זו נקט גם בעל ספר חנוכת הבית.

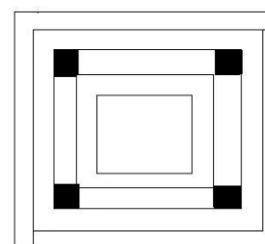

צורת היסוד:
לפי שיטת הרא"ש והגר"א.
כצורה זו יש לבנות את
היסוד לכתחילה, לאור דברי
החזון איש והליקוטי הלכות.

החזו"א מנמק דעה זו בכך, שלולא צורה זו לא ניתן יהיה לזרוק את דם הקרבנות על זווית המזבח, שכן, הדם הנזרק כמין גמא צריך להיזרק מעל היסוד, ואם לא יהיו שתי אמות יסוד ברוח הדרומית והמזרחית - הדם לא יישפך מעל היסוד. כן סובר גם הליקוטי הלכות (זבחים נד,א).

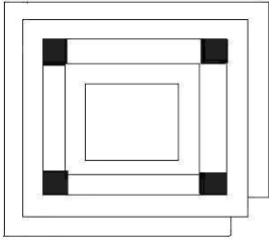
ב. הרמב"ם (שם) מצטט את לשון המשנה, כאמור לעיל, דבר היכול להתפרש במספר אופנים, אך בפירושו למשנה הוא מצייר את צורת היסוד, ציור המלמד שברוח הדרומית והמזרחית יש רק אמת יסוד אחת. כן סובר גם התפא"י (שם).

באשר לבעיית זריקת הדם שהעלו הליקוטי הלכות והחזו"א, ייתכן שלדעת ראשונים אלו, גם אם חלק מהדם נזרק שלא כנגד היסוד, כיוון שבכל זריקה יש דם שכן נזרק כנגד היסוד - יוצאים בכך ידי חובת זריקת הדם כנגד היסוד, והזריקה כולה כשרה.

היסוד, כפי שציירו הרמב"ם.
צורה זו כשרה בדיעבד.

ג. לריטב"א (יומא יב,א) שיטה נוספת, ולפיה רק באמת הקרן הדרומית מזרחית לא היה יסוד, אך בשאר אורכו של המזבח לאורך הרוח הדרומית והמזרחית - היה יסוד. לדעתו המושג 'אוכל' יתפרש כמקום בו אין יסוד ולא כמקום בו יש יסוד.

צורת היסוד
לפי דעת הריטב"א

שיטת רש"י בעניין אינה ברורה כל צורכה והיא נתונה במחלוקת אחרונים: הציור המופיע בש"ס שלנו צויר על ידי בעל ברכת הזבח, והוא מלמד שברוח הדרומית והמזרחית היו שתי אמות של יסוד, כדעת הרא"ש והגר"א. אולם הפנים מאירות חולק על בעל ברכת הזבח, ולדעתו רש"י סובר שהיו ברוחות אלו אמת יסוד אחת בלבד, כדעת הרמב"ם והתפא"י. הפנים מאירות מוכיח דעתו מדברי רש"י בד"ה מן הצד, שרש"י אומר שם שאורכם של רוחות אלו הוא ל"א אמה, דבר שלא יכול להיות אלא אם כן יש בכל רוח אמה אחת בלבד.

טהרת הקודש חולק עליו, והוא אומר שהוא אינו מבין מדוע שתי אמות יסוד במזרח ובדרום מקטינות את אורך המזבח ברוחות אלו, לפחות מל"א אמה. כמו כן הוא טוען, כמו החזו"א, שאם לא יהיו שתי אמות יסוד בכל רוח, לא ניתן יהיה לזרוק את דם הקרבנות כנגד היסוד.

על דברים אלו יש להעיר, שרש"י במסכת פסחים (סה,א ד"ה ועולה) כותב מפורשות, שברוח הדרומית והמזרחית הייתה אמה אחת, כדברי הפנים מאירות.

ה. רבוע יהיה המזבח

בגמרא (זבחים סב,א) נאמר, שלא רק שהמזבח צריך להיות מרובע, אלא שדין זה אף מעכב את כשרותו, וכלשון הברייתא: "קרן וכבש ויסוד וריבוע - מעכבין...". כך גם נפסק להלכה (רמב"ם בית הבחירה ב,יז). מאידך, כאמור לעיל, יסוד המזבח לא הקיף את המזבח מכל צדדיו, ולכאורה נמצא אם כן שהמזבח אינו מרובע.

החסדי דוד (מנחות ו,ו) אכן סובר, שהמזבח צריך להיות רבוע אף בחלקו התחתון - ביסוד. אשר על כן אמנם היסוד אינו מקיף את

הקודש שם).

מחלוקת נוספת בין הראשונים והאחרונים היא מהי צורתו המדויקת של היסוד בדרום ובמזרח המזבח, ושלוש שיטות בדבר:

א. רא"ש, גר"א, ליקוטי הלכות וחזו"א - במזרח ובדרום היו שתי אמות יסוד בכל צד.

ב. רמב"ם, תפא"י - במזרח ובדרום הייתה אמת יסוד אחת בלבד.

ג. ריטב"א - לכל אורך הרוח המזרחית והדרומית היה יסוד, חוץ מהאמה בפינה הדרומית מזרחית של המזבח שרק בה לא היה יסוד.

בהכרעת מחלוקת זו נראה שיש לפסוק לכתחילה כדעת הרא"ש והגר"א, ולעשות בדרום ובמזרח שתי אמות יסוד, וזאת בגלל קושיית החזו"א והליקוטי הלכות על הרמב"ם, כאמור לעיל. אולם נראה שבדיעבד, גם אם ברוח הדרומית ומזרחית תהיה אמת יסוד אחת, כדעת הרמב"ם והתפא"י - המזבח יהיה כשר, שכן נראה שיש בצורת יסוד שכזו כדי לקיים את דין זריקת הדם כנגד היסוד, וכדלעיל.

כל המזבח, אך לדעתו היכן שאין יסוד - יש להשלים את צורת הריבוע ב"מלבן של אבנים".

לעומת זאת, תוס' (זבחים נד, ד"ה רב) סוברים, שלדעת רב אין צורך שהיסוד יהיה מרובע, ורק מקום המערכה צריך להיות מרובע. דעה זו היא הדעה המקובלת באחרונים, לפיכך אין להוסיף מסגרת אבן במקום יסוד המזבח, כדברי החסדי דוד (שם).

1. סיכום

נחלקו אמוראים האם חסרון היסוד בפינה הדרומית מזרחית של המזבח הוא חיסרון ממשי או שמא היסוד הקיף את כל צדי המזבח אך דם הקרבנות לא נזרק בפינתו הדרומית מזרחית של היסוד, שלא התקדש לכך. הרמב"ם, הסמ"ג והמאירי פוסקים כרב, שחסרון היסוד הוא חיסרון ממשי, וכך משתמע מהמשנה במידות (כס"מ) וממספר סוגיות בגמרא. דעת תוס' בעניין אינה ברורה: במקום אחד פוסקים תוס' (יומא יב, א) כרב, ואילו מזבחים (סב, ב) נראה שהם פוסקים כלוי.

להלכה יש לפסוק כרוב הראשונים, וכדעת רב, ויש מקום לומר שלדעתו בניית יסוד בחלקו של יהודה - תפסול את המזבח (תורת

צורת היסוד לפי שיטת לוי: היסוד מקיף את כל רוחות המזבח, אלא שהיסוד הדרומי והיסוד המזרחי לא משמשים למתן דמים.